

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

Ontdekkingen in de
Antwerpsestraat

Boekennieuws

Agenda

Wie is

On tour im Osten

Het oude Rome in 3D

Nieuw schoolproject

Jaargang 11 - Nr. 42
december 2008

ONTDEKKINGEN IN DE ANTWERPSESTRAAT: NOGMAALS DE BOSPOORT, EN NOG VEEL MEER

(Marco Vermunt)

In de vorige nieuwsbrief schreef ik over de funderingen van de Bospoort, die teruggevonden werden tijdens het vervangen van het riool in de Antwerpsestraat. Dat gebeurde in augustus van dit jaar. Zoals verwacht, is het niet bij een paar muurtjes gebleven.

Op 25 augustus stuitte de grondwerkers van het rioolbedrijf op een grote stenen constructie, midden in de straat tegenover nummer 11. Nadere inspectie wees uit dat het de bovenkant van een kleine kelder was. Die lag ongeveer 1,80 meter onder de straat, net diep genoeg om de rioolpijpen eroverheen te leggen. Onder het stenen plateau bevond zich een holle ruimte. Omdat er toch ongerustheid was over zo'n zware constructie, werd besloten om het muurwerk aan de stadszijde dieper bloot te graven. Precies daar

bleek ook de ingang van de kelder te zitten: een grote overwelfde opening. Het was nu mogelijk om de kelder van binnen uit te onderzoeken. Het ging om een overwelfde ruimte van (inwendig) 2,90 bij 3,55 meter en ruim 2½ meter hoogte, die halfvol met zand was gestroomd. In de noordoosthoek van het gewelf zat een klein stortgat. De deuropening was ooit dichtgemetseld geweest maar later weer uitgebroken. Er was zelfs ooit iemand binnen op zoek geweest naar de bodem van de kelder, want er waren kleine kuilen langs de muren gegraven. Waarschijnlijk is dat gebeurd bij het leggen van het eerste stenen riool in 1926. Dat schampte net de hoek van de kelder en bij die gelegenheid is er iemand in afgedaald. De afmetingen en kleur van de stenen (4½ x 10½ x 22 cm) kwamen overeen met die van de vestingwerken uit de 18de eeuw, waarvan geregeld resten in de straten rondom de binnenstad tevoorschijn komen.

De 18de eeuwse kelder met ingang. Foto Jason Muller

De kelder was bovendien in tras gemetseld en dus oersterk. Ongetwijfeld gaat het hier om een restant van de vesting van Menno van Coehoorn. De kelder moet midden onder de 'keel' van het bastion Coehoorn gelegen hebben en droeg waarschijnlijk een (half)bovengronds bouwwerk, getuige het stortgat in de hoek. Centraal in het gewelf zat bovendien een mooie ronde opening. Het vreemde is echter, dat op deze plaats helemaal geen gebouwen uit die tijd bekend zijn. Zelfs de meest gedetailleerde kaart van alle onderaardse werken van de vesting laat op die plaats niets zien. Tot op heden is het een onopgelost raadsel. Misschien was hier wel iets gepland, maar nooit verder afgebouwd en daarom niet op de tekeningen afgebeeld. De kelder zou dan een kruit- of wapenkamer geweest kunnen zijn. Bij het ontgraven van de ingang werden twee grote spaarbogen gevonden, die vanuit het kelderblok in noordelijke richting staken.

Op ruim 4 meter van de kelder sloten ze aan op ouder muurwerk. Vanwege de voortgang van het rioolwerk en de angst voor onvoldoende stabiliteit van de ondergrond, werd een dag lang besteed aan het archeologisch blootleggen van de muren naast de kelder, zodat duidelijkheid zou komen in het verder verloop van de funderingen. Het oudere muurwerk buiten de kelder bleek onderdeel te zijn van de middeleeuwse Bospoort. Het metselwerk bestond uit grote rode moppen van 6½ x 12 x 26 cm in zachte lemige specie. Met de graafmachine werden de funderingen, die ongeveer een meter onder de straat lagen, blootgegraven.

Van de funderingen was nog veel bewaard gebleven. De onderkant van die fundering volgde trapsgewijs de helling van de stadsgracht, om zoveel mogelijk stenen te besparen. Dit is opnieuw een aanwijzing dat de gracht ouder was dan de stadsmuur. De poort en de stadsmuur werden dus in de helling van een bestaande 13de eeuwse gracht gebouwd. De hoofdpoot zelf stond grotendeels op het zand ("op staal") en daarvan waren de funderingen helaas grotendeels uitgebroken. Dit moet gebeurd zijn bij het leggen van het oude riool in 1926.

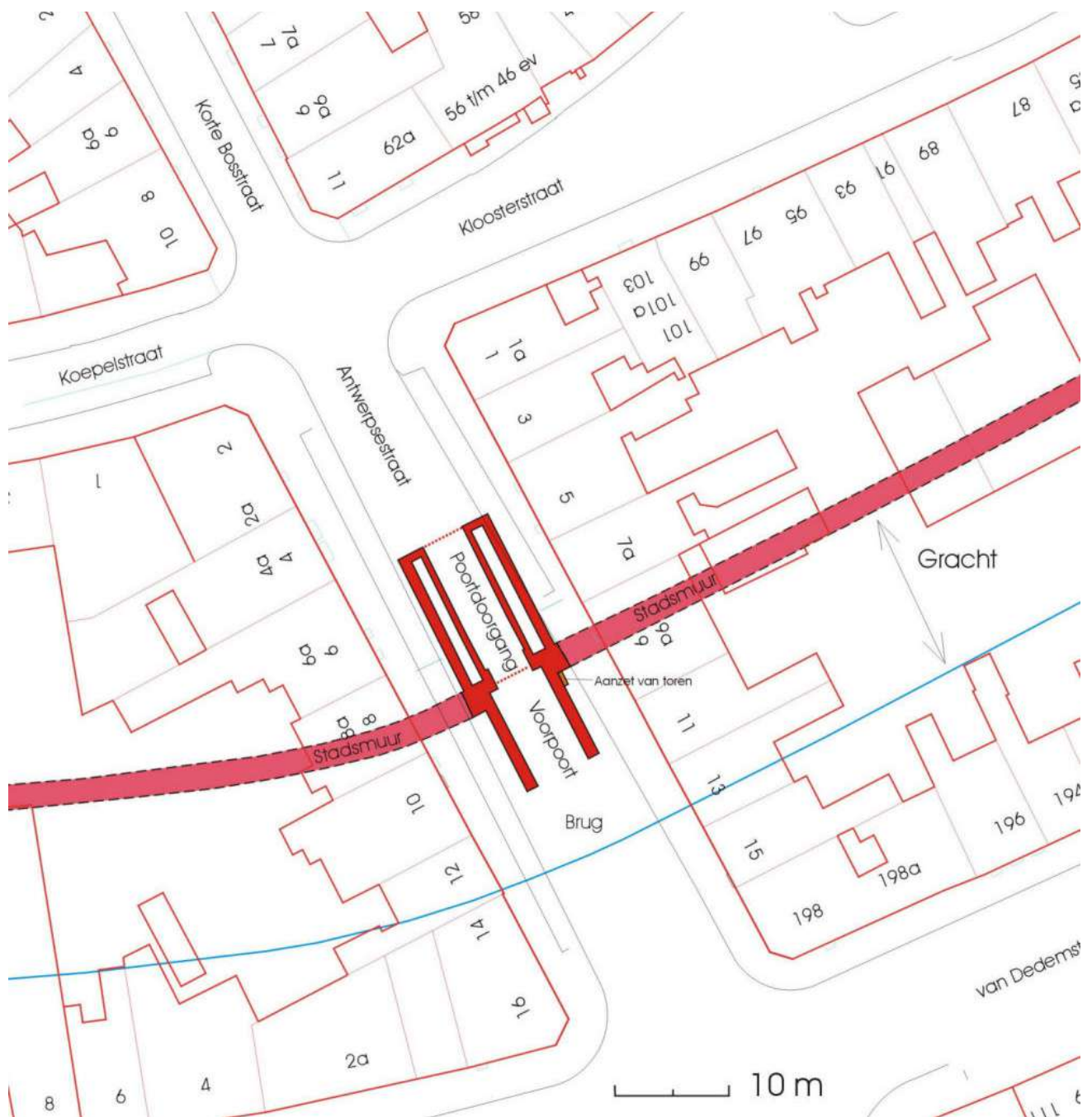
*De funderingen van de Bospoort vanuit het noorden gezien. Linksboven de resten van de stadsmuur.
Foto: Jason Muller.*

Dit leverde de contouren van de stadspoort op. De beide muren vormden de eigenlijke poortdoorgang, die op de overgang van voorpoort naar hoofdpoot verbreedde van 3,40 tot 3,83 meter. De voorpoort was gedeeltelijk in de stadsgracht gefundeerd, net als de voorpoort van de Gevangenpoort.

Toch kon uit de puin van de afbraak nog een totale lengte van 13,95 meter herleid worden. Op de overgang van voorpoort naar hoofdpoot sloten aan weerskanten de stadsmuren aan. De resten ervan liggen nog onder de huizen Antwerpsestraat 6 en 9.

De muur aan de oostkant bij nummer 9 kon gedeeltelijk bloot gegraven worden. Dat was de eerste keer dat de middeleeuwse stadsmuur in detail onderzocht kon worden. De muur was 2,40 meter dik en was tegelijk met de Bospoort gebouwd. Grote verrassing was de vondst van een natuurstenen bekleding aan de grachtzijde. Daar was het baksteen met Gobertange bekleed. De muur moet een indrukwekkend aanzien hebben gehad. Ook kwamen de aanzetten van de buitenfunderingen van de hoofdpoort in het zicht.

Met die gegevens was het mogelijk om de Bospoort te reconstrueren als een rechthoekig gebouw van 8,80 meter breedte en 13,95 meter lengte, met een doorgang van 3,83 meter. Daarbuiten stak een voorpoort, die in feite bestond uit twee parallelle muren van tenminste 4 meter lengte. Op zijn beurt sloot daar weer een brug op aan, zodat de ruim 20 meter brede gracht overspannen kon worden. Die brug is waarschijnlijk van hout geweest. Het geheel verschilde niet veel van de Gevangenpoort, behalve dan dat hier geen ronde torens naast de poort stonden.

Reconstructieplattegrond van de Bospoort met voorpoort en stadsmuur

De Bospoort kreeg pas in 1514 twee torens aan de landzijde¹. Ook daarvan is een stukje fundering teruggevonden. Het was een muur van kleinere bakstenen, die "koud" tegen de zuidzijde van de stadsmuur was gemetseld (formaat 4½ x 9 x 18½ cm). Helaas was het niet mogelijk om het verdere verloop van deze muur te volgen. De poort met voorpoort en torens is afgebeeld in 1598 door Albrecht Totvadder in zijn gezicht op de stad vanuit het zuiden (zie de vorige nieuwsbrief). Maar om een betere indruk te krijgen hoe de poort er uitzag, kan vergeleken worden met de opvolger van de Bospoort, die op het einde van de 16de eeuw langs het nieuwe ravelijn werd gebouwd en waarvan de resten nog onder het huis Auvergnestraat 6 moeten liggen. Valentijn Klotz maakte er een mooie tekening van.

Detail van de Tweede Bospoort uit de 17de eeuw, door Valentijn Klotz, 1671

Het is precies in de gracht voor de Bospoort, waar in de 18de eeuw een onderkelderd gebouw werd neergezet. Op dat moment was de gracht zelf allang gedempt, maar de poortdoorgangen bestonden nog, toen Van Coehoorn met de vesting aan de slag ging. De kelder stond in feite ingeklemd in de wanden van de voorpoort.

Twee grote spaarbogen moesten voorkomen dat de bovenbouw zou gaan verzakken. Hoe de kelderdeur vanaf maaiveld bereikbaar was, blijft een raadsel. Er is namelijk geen spoor van een trap aangetroffen.

De voorstad

Tijdens het vernieuwen van het riool in de Antwerpsestraat, tussen de Vierwinden en de Zuidsingel, kwamen nog meer sporen aan het licht. Pal onder het asfalt van de straat lagen funderingen uit de middeleeuwen. Het betrof twee lange stukken muur die opgebouwd waren uit rode en oranje bakstenen met een formaat van 4 x 10 x 21 cm, 5 x 10 x 20 cm en 5½ x 10½ x 22 cm. Het zijn resten van de oude gevellijn van de straat, die ooit buiten de Bospoort lag. Hier lag destijds een van de 'voorsteden', een concentratie van huizen en gebouwen aan de uitvalsweg van de stad. Andere voorsteden lagen buiten de Steenbergsepoort en de Wouwsepoort. Als de stad in de 16de eeuw geen economische malaise had beleefd, gevolgd door de Tachtigjarige Oorlog, dan waren deze voorsteden ongetwijfeld, net als in Breda, opgenomen in een nieuwe ruimere omwalling. Maar zover is het nooit gekomen. De voorstad buiten de Bospoort is door Jacob van Deventer nauwkeurig weergegeven.

Resten van de voorgevels van middeleeuwse bebouwing buiten de Bospoort. Foto: Alexander van der Kallen

Er stonden onder meer een smouterij en blekerij. Ook lag er een wijngaard². De muurfragmenten markeren een oude gevellijn die ruim 5,70 meter vóór de huidige westgevel van de Antwerpsestraat stond (de huidige rooilijn dateert uit de 19de eeuw). Veel muurwerk is verloren gegaan door de vele kabels en leidingen. Desondanks kon er van één pand de breedte worden vastgesteld: 6,20 meter. Dat huis stond waar nu Antwerpsestraat 32 is. Achter de muur van het naastgelegen pand (bij nummer 30) werd een haardplaatsje gevonden, dat bestond uit een gobertange plaat met een krans van halve stenen. Bij een verbouwing van dat pand werd de haard buiten gebruik gesteld en afgedekt door een lemen vloer. In de leem werd een mesheftbekroning gevonden, dat dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Aan de buitenzijde van een ander stuk muur werd een zeldzame lepel van messing gevonden, die dateert uit de periode 1375-1400. De teruggevonden gevelmuren dateren uit de 14de en 15de eeuw. De ouderdom van de muren kon ook worden afgeleid uit de grondlagen waarin ze gefundeerd stonden. Tot onze verrassing bleek het maaiveld hier twee meter opgehoogd te zijn! Dat had niks te maken met de aanleg van het bastion Coehoorn of het glacis, maar met een veel oudere ingreep in het landschap. In de 13de eeuw lag het maaiveld twee meter dieper dan tegenwoordig en was zelfs een beetje drassig.

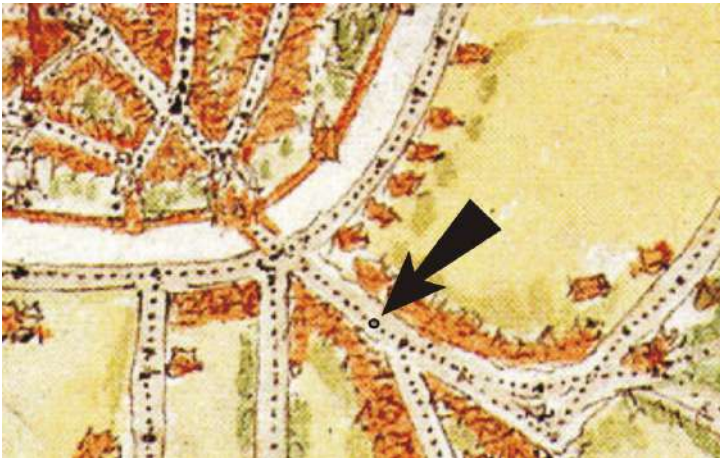
In de 13de eeuw werd het met stuifzand overstoven, wat ook op andere plekken in de stad gevonden is. Het toont aan dat het toen nog een open terrein was, vlak achter de 'duinen' van de steilrand. Daarna werd er in verschillende etappes opgehoogd, eerst in de 13de eeuw en daarna in de eerste helft van de 14de eeuw. Dat betekent, dat er in die tijd al volop gewoond werd in deze buurt. Op 70 tot 40 centimeter diepte lagen restanten van twee oude bestratingen van brokken baksteen en natuursteen, die vermoedelijk uit de 14de en de 15de eeuw dateren. Daarna volgden ophogingen die te maken zullen hebben met de vestingwerken uit de 16de en 17de eeuw.

Tegenover de dansschool op nummer 35 kwam een grote ronde put tevoorschijn. Het was een waterput met een inwendige doorsnede van 2,35 tot 2,52 meter, gebouwd met rode en oranjerode stenen van 4 x 9 x 18 cm. Helaas was de put met zand gedempt. De resten konden worden schoongemaakt en gefotografeerd. Later is de positie door de landmeters van de gemeente ingemeten. Het gaat hier om een tamelijk grote drinkwaterput, die van rond 1500 zal dateren. Rondom de put zat een enorme 'insteek', ofwel kuil, die gegraven werd om de put in op te bouwen. De diepte zal tenminste 10 meter zijn geweest! De waterput stond in de toenmalige straat en was voor openbaar gebruik bedoeld.

Een 14de eeuwse lepel uit de Antwerpsestraat

Het is niet ondenkbaar dat het dezelfde stadspuit is die in de stadsrekening van 1475/1476 staat vermeld als een nieuw te maken put buiten de Bospoort³.

Detail van de kaart door Jacob van Deventer, ca. 1545, met de 'voorstad' buiten de Bospoort. De zwarte pijl wijst naar de plaats van de waterput.

De voorsteden en hun voorzieningen werden op het einde van de 16de eeuw afgebroken om plaats te maken voor de bolwerken en ravelijnen van de nieuwe stadsverdediging. De resten van de waterput liggen nu onder het asfalt verborgen.

¹. W.A. van Ham, 'De stadspoorten van Bergen op Zoom 3', in: De Waterschans 1991-3, pag.54-58.

². Idem, 'De voorsteden', in: De Waterschans 1986-4, pag.65-75.

³. C. Vanweesenbeeck, De geschiedenis van de openbare drinkwatervoorziening te Bergen op Zoom (1985), pag.11.

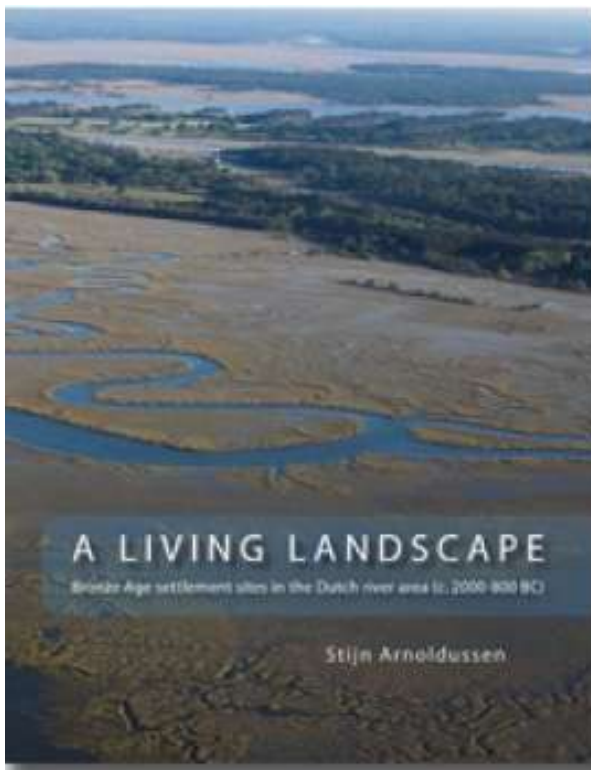

Positie van de opgegraven sporen in de Antwerpsestraat

BOEKENNIEUWS

A Living Landscape

Woensdag 3 september 2008 is archeoloog Stijn Arnoldussen gepromoveerd aan de Universiteit Leiden op zijn proefschrift "A Living landscape - Bronze Age settlement sites in the Dutch river area (c. 2000-800 BC)". Hierin beschrijft Arnoldussen hoe en waar mensen leefden in het uitgestrekte rivieren- en deltalandschap van Midden Nederland. Waarom woonden deze prehistorische boeren in een dergelijk landschap en hoe structureerden zij hun nederzettingen? Op basis van enkele grootschalige opgravingen in

het riviereengebied zal de auteur het culturele landschap proberen te reconstrueren. In het boek wordt een overzicht gegeven van alle ontwikkelingen ten aanzien van locatiekeuze voor nederzettingen en veranderingen in nederzettingsarchitectuur, beginnend in het Midden-Neolithicum tot aan de IJzertijd. Uiteraard wordt dit alles in een bredere context geplaatst met gebruikmaking van andersoortige vindplaatsen zoals graven en rituele deposities.

De basis van dit boek wordt gevormd door meer dan 50 grote opgravingen die samen meer dan 300 huisplattegronden opgeleverd hebben. Daarmee bevat dit boek verreweg de rijkste data-set van bronstijd nederzettingen die tot op heden is gepubliceerd en is daarmee een must-have voor iedereen die geïnteresseerd is in nederzettings-archeologie. Naast het eigenlijke proefschrift verschijnen de bijlagen als apart boek. Hierin worden diverse sites in detail behandeld. Beide boeken zijn nu verkrijgbaar bij Sidestone Press - www.sidestone.nl
A Living Landscape: ISBN: 978-90-8890-010-5; Aantal blz: 536; Prijs: € 44,95 (Incl. BTW, excl. verzendkosten)
Appendices to: A Living landscape: ISBN: 978-90-8890-012-9; Aantal blz: 190; Prijs: € 34,95 (Incl. BTW, excl. verzendkosten)

Tekens van Leven - Opgravingen en vondsten in het Tolbrugkwartier te 's Hertogenbosch.

Toen in Den Bosch in 1995 het politiebureau in het oude Tolbrugkwartier werd afgebroken, werden tijdens opgravingen spectaculaire vondsten gedaan. Een nagenoeg compleet vijftiende eeuws pottenbakkersbedrijf, de resten

van een omvangrijk en welgesteld klooster uit de eeuwen daarna kwamen uit de bodem naar boven. Ruim 25000 voorwerpen zijn geteld en beschreven, waaronder onder andere sieraden, kledingaccessoires, pelgrimsinsignes, huisraad, verlichting, speelgoed en muziekinstrumenten daterend uit de veertiende en vijftiende eeuw. Vooral de enorme hoeveelheid goed geconserveerde vondsten uit de afvallagen, waaronder zo'n 6.000 stuks klein metaal, geeft een uniek inzicht in de materiële cultuur van laat-middeleeuws Den Bosch.
ISBN: 978 90 5345 236-3, Aantal blz. 228, Prijs: € 34,95

Woordenboek van Archeologische termen

Dit Woordenboek van Archeologische termen Nederlands-Engels / Engels-Nederlands is een compleet naslagwerk voor iedereen die geïnteresseerd is in archeologie. Het is een onmisbaar hulpmiddel voor beroeps-archeologen, studenten, liefhebbers en amateurs. Meer dan 3000 woorden en begrippen zijn vertaald van het Nederlands naar het Engels en omgekeerd. Uiteenlopende thema's komen hierbij aan bod:

- steentijdwerktuigen tot moderne prospectietechnieken
 - paalkuilen tot rapportage
 - de Lage Landen tot het Nabije Oosten
- ISBN: 978-90-5345-372-8; Aantal blz. 224, Prijs: € 14,95

Schokland en omgeving. Leven met water.

De omgang met water en de worsteling met de

zee, die zo kenmerkend is voor de Nederlandse geschiedenis, is onlosmakelijk met de geschiedenis van het eiland Schokland en haar bewoners verbonden. Dit eiland, dat vroeger in de Zuiderzee lag,

verloor langzaam de strijd met het water. Door het afsluiten en gedeeltelijk inpolderen van de Zuiderzee is het eiland tegenwoordig echter weer te bewonderen in de Noordoostpolder in Flevoland.

Dit rijk geïllustreerde boek laat het leven van de Schokkers door de eeuwen heen zien. Het verhaalt over boeren en vissers, katholieken en protestanten, armoede en voorspoed, ontruiming en uiteindelijk internationale erkenning toen Unesco in 1995 'Schokland en omgeving' als Nederlands eerste monument op de Werelderfgoedlijst plaatste.

ISBN: 978-90-5345-336-0; Aantal blz. 304, Prijs: € 34,95

VOOR UW AGENDA

Den Haag t/m 1 maart 2009

Wapengekletter op porselein - Nederlandse familiewapens op Chinees porselein. Fraaie Chinese porseleinen voorwerpen met Nederlandse familiewapens geven een kijkje in het roemrijke Nederlandse maritieme en handelsverleden. De tentoonstelling Wapengekletter op porselein is het resultaat van het samenwerkingsverband Aziatische keramiek, waarin het Groninger Museum, het Keramiekmuseum Het Princessehof, het Rijksmuseum en het Gemeentemuseum Den Haag elk eens in de vier jaar een expositie organiseren over een facet van oosters porselein.

Bord met de voorouderlijke wapens van Gijsbert Jan Feith, circa 1763, Collectie Groninger Museum

Chinees porselein was in de achttiende eeuw zeer gewild in Europa en werd met miljoenen stuks door de verschillende Europese Oost-Indische Compagnieën en particuliere handelaren naar het westen geëxporteerd. Naast het gewone serviesgoed werd er speciaal porselein in opdracht besteld, het zogenaamde Chine de commande, waartoe ook het wapenporselein behoort. Naar schatting zijn er maar liefst 600 tot 700 wapenserviezen in China voor de Nederlandse markt geproduceerd.

Oprachtgevers waren VOC-ambtenaren, zeelieden, maar ook bestuurders en kooplieden in Nederland. Beroemd zijn de wapenserviezen van Jan Albert Sichterman (1692 -1764) en van Adriaan Valckenier (1695-1741). Sichterman werd in zijn 28-jarige VOC-tijd in Bengalen een vermogend man, vooral door zijn koopmanschap. Deze rijkdom toonde hij op grote schaal door zijn kostbare kleding, zijn grote stoet bedienden en slaven, de uitgebreide banketten met prachtig glas- en zilverwerk en het 'Sichterman porselein'. Het Groninger Museum heeft een belangrijke deel van dit porselein in de collectie. Adriaan Valckenier - van 1737 tot 1741 gouverneur-generaal van Oost-Indië - bezat de grootste verzameling Nederlands wapenporselein. Door een schipbreuk in 1741 kwamen 2377 stuks wapenporselein bij de Shetlandeilanden op de zeebodem terecht. Maar van de unieke verzameling porselein van Valckenier zijn gelukkig wel 1000 tot 1200 stukken bewaard gebleven.

Info: Gemeente Museum Den Haag, Stadhouderslaan 41; Telefoon: 070-3381111

Leiden, t/m 8 maart 2009

Iran in Vogelvlucht

Kleurrijke en haarscherpe luchtfoto's van de internationaal vermaarde fotograaf Georg Gerster staan centraal op de tentoonstelling 'Iran in vogelvlucht'. Vanuit de helikopter

maakte Gerster 35 beelden van landschappen en archeologische vindplaatsen in Iran. Verder ziet u een selectie van bijpassende voorwerpen uit de Iraanse collecties van het Rijksmuseum van Oudheden, het Gemeentemuseum Den Haag en het

Wereldmuseum Rotterdam.

Het Rijksmuseum van Oudheden bezit een unieke collectie voorwerpen uit het oude Iran. Nergens in Nederland treft u een verzameling van deze omvang, kwaliteit en verscheidenheid.

De oudste objecten dateren van circa 5000 v.Chr. Ruim 25 jaar geleden had het museum voor het laatst een overzichtstentoonstelling over Iran. Het was daarom de hoogste tijd om de mooiste en belangrijkste objecten opnieuw onder de aandacht te brengen.

Het verband tussen Gersters foto's en de voorwerpen is wisselend. Soms is een object direct uit het gebied van de foto afkomstig. Een andere keer is er sprake van een meer associatieve relatie, zoals de foto van een paleis uit de tijd van de Sassanidische koningsdynastie en het prachtige glaswerk uit dezelfde periode. Zo bieden foto's en voorwerpen, al dan niet in samenhang, een doorkijkje naar het verleden van Iran dat tot de dag van vandaag voortleeft in het landschap en het culturele erfgoed.

Info: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden; tel: 071 - 5163 163

Velzeke (België), t/m 31 mei 2009

Fragiel - Glazen kostbaarheden uit het Romeinse Rijk

In deze tentoonstelling komen de verschillende aspecten van de Romeinse glaskunst uitgebreid aan bod. Productie, techniek, handel en distributie op lokaal, regionaal en internationaal vlak worden rijkelijk geïllustreerd met objecten uit Belgische en buitenlandse collecties. Het prachtstuk van de tentoonstelling is een diatreetbeker die in 1785 in Aqua Balissae, het huidige Daruvar (Kroatië) aan het licht kwam. Er worden in totaal meer dan 300 objecten tentoongesteld die de diversiteit van het Romeins glaswerk belichten: glas als luxeproduct (juwelen, cosmetica), glas als gebruiksvoorwerp (tafelglas, vensterglas), glas in grafcontexten, maar ook latere navolging in de vroege Middeleeuwen en eigentijds hergebruik. Zelfs in de huidige maatschappij is de impact van Romeins glas nog steeds merkbaar in bijvoorbeeld de moderne schilderkunst, zoals de stilleven met Romeinse glazen objecten van Henk Helmantel, uitgeroepen tot kunstenaar van het jaar 2008 in Nederland. Het feitelijke productieproces met als resultaat replica's wordt getoond aan de hand van reëel werkende en met hout gestookte Romeinse glasovens (een koepelvormige smeltoven en een ontspanningsoven).

Deze ovens zijn gemaakt van lokaal materiaal als leem en klei en de smeltoven zelfs deels met originele Romeinse dakpannen. Het houten afdak dat over de ovens werd gebouwd, is gebaseerd op resultaten uit de opgravingen van glasateliers in Hambach (Duitsland). De smeltoven volgt in opbouw een voorbeeld, ontdekt in Cesson-Sévigné en Lyon (Frankrijk). Deze ovens zijn het resultaat van experimentele archeologie en werden ter plaatse opgebouwd.

Info: Provinciaal Archeologisch Museum Velzeke, Paddestraat 7, 9620 Velzeke (Zottegem).

Hardinxveld-Giessendam, t/m 24 januari 2009

Steengoed - Van Makkum tot Maastricht
Op de expositie zal te zien zijn hoe klei door de eeuwen heen werd gebruikt om er voorwerpen van te maken ten dienste van de mens. Van oorsprong waren pottenbakkerijen gevestigd op plaatsen waar klei voor het maken werd gedolven en waar brandstof voor de oven voorhanden was.

Naarmate de tijd vorderde nam de mobiliteit toe en kon het basismateriaal klei en de brandstof zoals hout en turf, gemakkelijker worden vervoerd naar plaatsen waar zich belangrijke pottenbakkerijen hadden ontwikkeld. De Stichting In den Scherminckel heeft medewerking aan deze tentoonstelling verleend, dus ook het Bergs aardewerk is vertegenwoordigd.

Info: Museum de Koperen Knop, Binnendams 6, Hardinxveld-Giessendam, tel. 0184 - 611366

Delft, tot eind 2009

Bloedmooi - de mooiste vuurwapens van de wereld

In 2006 verwierf het Legermuseum een unieke collectie historische handvuurwapens uit privébezit van de heer H. Visser (1923-2006). De 700 vuurwapens en aanverwante objecten uit deze verzameling, geven een goed beeld van de omvang en betekenis van de Nederlandse wapenindustrie van de zeventiende tot de negentiende eeuw. Maar bovenal zijn het stuk voor stuk ambachtelijke producten, iconen van pre-industriële vormgeving. Het is de grootste aankoop in de geschiedenis van het Legermuseum tot nu toe. Met deze verzameling kan het museum zich rekenen tot de belangrijkste musea ter wereld op het gebied van antieke vuurwapens.

Info: Legermuseum, Korte Geer 1, Delft; tel. 015 - 2150500

WIE IS , EEN INTERVIEW

Het leek ons aardig om de lezers van onze nieuwsbrief nader kennis te laten maken met bijvoorbeeld de mensen van de Gemeentelijke Archeologische Dienst, het bestuur van de Stichting In den Scherminckel en natuurlijk gaan we de vrijwilligers niet vergeten. We hebben Alexander van der Kallen gevraagd de spits af te bijten. We hopen dat velen bereid zijn hem te volgen.

Alexander, wil je je eerst even kort voorstellen?

Mijn naam is Alexander van der Kallen en ruim 29 jaar geleden ben ik in Bergen op Zoom geboren. Ik ben tot op heden single. Onlangs heb ik een huis gekocht, uiteraard in Bergen op Zoom en ga ik het ouderlijk nest verlaten.

Hoe ben je geïnteresseerd geraakt in archeologie?

Als klein kind al zat ik in de grond te wroeten en sleepte alle scherven, stenen en andere dingen mee naar huis. Verzamelen doe ik denk ik al mijn hele leven. Zolang als ik me kan herinneren heb ik interesse voor alles wat oud is. Ik was zes jaar oud toen de hele keuken thuis vol lag met scherven die ik uit de stad had meegesleept. Vanaf m'n achtste jaar stond ik regelmatig bij opgravingen te kijken en wilde ik zo graag meehelpen. Op de een of andere manier zit geschiedenis in mijn genen. Al mijn vrije tijd heb ik vanaf 1990 als vrijwilliger doorgebracht op de opgravingen in Bergen op Zoom. En daar kreeg je, buiten zo nu en dan een ijsje, natuurlijk niks voor. En na jaren als vrijwilliger meegeholpen te hebben, wist ik één ding zeker: ik wilde een job in de archeologie. Dat was mijn grote droom. Maar zo'n 15 jaar geleden was de kans op een baan in de archeologie na je afstuderen nou niet echt groot te noemen. Dan heb je 4 of 5 jaar een leuke studie gehad maar weet je daarna niet waar je moet beginnen. Tegenwoordig is dat allemaal wel anders en is er door allerlei nieuwe wetgeving genoeg werk voor verse archeologen van de universiteit. Ik ben echter een heel andere kant opgegaan en ben naar de laboratoriumschool gegaan. Wilde eigenlijk eerst de biologische kant op, maar een hele dag door een microscoop staren was niet echt mijn ding, tenzij het was om een munt schoon te maken ofzo, dat heb ik op school in de pauze vaak genoeg gedaan. Uiteindelijk heb ik organische chemie gestudeerd. Eerst aan de MLO en later aan de HLO.

Alexander als jong broekkie

Tussen deze twee opleidingen in, kreeg ik in juli 2002 de kans om via Archeoservice in Eindhoven, gedetacheerd te worden bij de Gemeente Bergen op Zoom het bureau monumenten en archeologie. Tja, daar zeg je natuurlijk geen nee tegen. Een jaar lang geld verdienen met je hobby! Na dat jaar ben ik verder gegaan met mijn studie aan de HLO. Eenmaal in het tweede jaar aanbeland, kwam er bij de Gemeente Bergen op Zoom een vacature voor een assistent archeoloog. Ondanks dat ik geen papieren had, heb ik de gok gewaagd om te solliciteren. Ik wist dan wel niks van China, Egypte, Zuid-Amerika of Griekenland maar wel heel veel over de eigen streek en de vondsten. Ik hielp dan ook al 12 jaar mee als vrijwilliger. Gelukkig vonden zij dat ook heel belangrijk en sinds eind 2003 ben ik dus iedere dag aan het hobbïen en aan het eind van de maand krijg ik nog geld ook. Wat meer kun je wensen?

Naast m'n werk doe ik nog het nodige aan vrijwilligerswerk, waar ik dagelijks mee bezig ben. Zo help ik mee met het organiseren van een boekenmarkt iedere 1e zaterdag van de maand t.b.v. het onderhouds- en restauratiefonds van de ontmoetingskerk in Bergen op Zoom en verleen ik diverse hand- en spandiensten voor diverse verenigingen en ben ik moderator op een forum; altijd lekker bezig dus.

Wat motiveert je in dit werk?

Al van jongs af aan liep ik met m'n neus naar de grond te staren en ben altijd al gefascineerd geweest door het verleden. Mijn vader is ook al heel zijn leven gek geweest op geschiedenis. Al gaat het bij hem meer over de belangrijke gebeurtenissen. Vraag hem iets over welke oorlog dan ook tussen nu en 3000 v. Chr en hij zal het waarschijnlijk wel weten. Wat voor mij de grootste drijfveer in dit werk is, is het vastleggen van juist die "kleine" dingen van het leven van vroeger. Dat betekent niet dat kleine dingen onbelangrijk zijn, want bijvoorbeeld de hele ontstaansgeschiedenis van een stad wordt tot de kleine dingen gerekend. Er is toch niks mooiers dan laagje voor laagje de geschiedenis van een (in dit geval: je eigen) stad bloot te leggen en toegankelijk te maken voor iedereen. Natuurlijk doen vondsten wat met je, maar ik kan net zo makkelijk een opgraving van een half jaar uitvoeren waar niks compleets of bijzonders uitkomt.

Opgraving De Schans onder barre omstandigheden

Hoe heb jij je geschoold in de archeologie?

Vanaf mijn tiende jaar heb ik archeologie als hobby gehad, al mijn vakanties, weekenden en avonden gingen op aan de archeologie. In de zomervakantie gingen mijn klasgenoten vijf weken werken om de laatste twee weken de verdiensten weer op te drinken in Renesse. Ik zat zeven weken voor nop op een opgraving. Daar heb ik dus behoorlijk ervaring opgedaan, zoals kennis van de geschiedenis van de stad, het vondstmateriaal, de werkwijze, de mensen, vrijwilligers, aannemers e.d. Daarnaast heb ik al m'n zakgeld en later een deel van mijn verdiende geld gestoken in een inmiddels zeer forse bibliotheek van archeologische boeken.

Bij de Open Universiteit heb ik nog een tweetal archeologische opleidingen gevolgd.

Wat zie jij als hoogtepunten in je functie als assistent archeoloog?

Pfff, daar vraag je me wat. Ik heb de afgelopen jaren vrijwel fulltime buiten gestaan en dan maak je nogal wat mee. Ik zou hier een boek mee kunnen vullen. Maar ik denk toch wel de opgraving, waar ik na m'n studie begonnen ben: het Paradeplein achter de Gertrudiskerk. Een kerk waarvan de toren in elk geval uit de 13e eeuw dateert en waarvan vermoed wordt dat hij zeker een voorganger heeft gehad. Het oudste deel van de stad dus. Dit plein is in 1747 ontstaan toen de stad belegerd werd door de Fransen. Het hele zuidwestelijke deel van de stad is toen in puin geschoten en de huizen op de locatie van het plein zijn na die tijd nooit meer opgebouwd. We hadden dus de mogelijkheid om een kijkje te nemen in de ontstaansgeschiedenis van het oudste deel van de stad. En dat op een voor een binnenstadsonderzoek monsterlijk groot terrein van ruim 3600 m2. Daar zijn enkele zeer bijzondere zaken aan het licht gekomen. Toen we de fase van de vroegste (12e eeuwse) huizen voorbij waren en een oud esdek (akker) aantreffen dachten we het wel gehad te hebben. Nou niet dus! In deze akkerlaag troffen we wat afwijkende scherven aan die we niet konden thuisbrengen.

Aan het werk bij de sanering van de gasbriek

Toen er ook grote bronzen munten naar boven kwamen begon er toch wat te dagen. Romeins!!! In Bergen op Zoom? Hoe kan dat? Dit gebied werd altijd gezien als een woestijn in Romeins Nederland. Er waren dan ook nog nooit sporen of vondsten uit die tijd in de gemeente aangetroffen. Uiteindelijk leerde verder onderzoek dat er onder het plein de resten van een vennetje tevoorschijn kwamen. Dit vennetje is in de Romeinse tijd gebruikt als offerplaats voor hoofdzakelijk bronzen munten en hele kleine amfoortjes. Eigenlijk miniatuurversies van hun ruim 1 meter grote originelen. Inmiddels heeft verder onderzoek uitgewezen dat de amfoortjes lokaal gemaakt zijn.

Een andere vondst die ik jullie niet wil onthouden betreft die van een klein, hoogversierd vogelfluitje. Dat fluitje, heeft voor mij een heel aparte betekenis, niet alleen omdat het een bijzonder en gaaf stuk is, maar ook het moment waarop het werd gevonden. Het is afkomstig uit een beerkuil, die werd aangetroffen tijdens het bouwrijp maken van een terrein. We kregen van de uitvoerder twee dagen om de kuil te onderzoeken. Onder normale omstandigheden is dat een hele krappe tijd, maar op een bouwplaats in een kuil werkelijk tjokvol met vondsten leek dat bijna onmogelijk.

Er zat zoveel materiaal in dat we het, om tijd te winnen, niet eens meer inpakten maar alles in kruiwagens laadden om het na zonsondergang verder te verwerken.

Ook de hele potten, die er veelvuldig uitkwamen, gingen daarbij. De kuil lag naast de gevel van een gebouw die op dat moment volledig gerestaureerd werd. Men was dan ook druk bezig met het rondom opbouwen van een steiger. Toen ik tussen de beer het fluitje ontwaarde, moest ik toch wel even slikken. Dit was echt een te bijzonder voorwerp om tussen de scherven te

knikkeren. Dit moest direct in veiligheid worden gebracht. Ik klauterde uit de kuil om het fluitje weg te brengen naar het pand om de hoek. Het was misschien maar vijf minuten dat ik weg ben geweest van de beerkuil. Toen ik terug kwam stak er exact op de plek waar ik aan het werk was een grote steigerpijp rechttop uit de grond. De steigerbouwers kwamen in paniek naar beneden gerend en waren dan ook zeer blij om te zien dat ik veilig naast de kuil stond

De reddende engel

Met het opbouwen van de steiger hadden ze een pijp laten schieten die zich meer dan een meter de grond in had geboord, precies daar waar ik nog geen 5 minuten terug, voorover gebukt had zitten werken. Een houding waarin je iets dat van boven komt pas ziet als het via je borstkast weer naar buiten komt. Ik ben er dan ook van overtuigd dat de vondst van het fluitje mij het leven heeft gered!

Wat zijn de negatieve kanten van dit werk en hoe beïnvloeden die jouw dagelijks werk?

Negatieve kanten zijn er uiteraard aan elke baan wel. Ik heb de mazzel een droombaan te hebben. Iedere dag hobbïen en aan het eind van de maand nog geld krijgen ook. Buiten het met slecht weer buiten werken, in de regen, sneeuw of vrieskou heb ik een bloedhekel aan PC-werk. Helaas hoort dat natuurlijk bij het werk, maar ik ben een echte buitenarcheoloog. Eentje die het slechte weer op de koop toe neemt als dat betekent dat hij eindelijk weer naar buiten mag. Binnenwerk op zich vind ik nog niet zo erg, ook het uitwerken van het vondstmateriaal vind ik leuk om te doen, maar een hele dag naar een scherm staren is niets voor mij. Ons depot en werkruimte bevinden zich ook nog eens onder de grond. Nou hoor ik iedereen denken "he, dat vinden archeologen toch leuk", maar als je jaren buiten werkt en vol in de zon staat en vervolgens bijna een jaar in een kelder geplant wordt zonder ook maar een spatje zonlicht, kan ik je vertellen dat een mens daar best depressief van kan worden.

Waar op aarde zou je het liefste een opgraving willen doen?

Daar hoef ik geen moment over na te denken: in Peru of Bolivia. Het onbekende aan het geheel vind ik prachtig. Zaken als Griekenland en Egypte hebben mij nooit zo getrokken. Misschien omdat we er op tv mee overspoeld worden. Maar Zuid Amerika lijkt mij fantastisch. Als ik miljonair en archeoloog was (die combinatie is volgens mij onmogelijk) zou ik onderzoek gaan doen in Bolivia naar de mysterieuze stad Tiahuanaco. Dat lijkt mij echt het einde.

Heb je nog andere wensen voor de nabije toekomst?

Op zich ben ik zeer tevreden met mijn leven. Ik heb één van mijn dromen waar kunnen maken: een baan in de archeologie en ik hoop echt dat ik dit werk tot m'n pensioen kan blijven doen en dan vooral in Bergen op Zoom. Ik hou van deze stad en ik hou van de geschiedenis van deze stad. Binnenkort heb ik m'n eigen stekkie. Het enige wat er nu nog aan ontbreekt is een leuke vrouw om al dat moois mee te delen..

ON TOUR IM OSTEN

(Bas ter Stege)

In augustus vertrokken mijn vriendin en ik richting Oost-Duitsland voor een korte vakantie. We wilden eens kennismaken met dit deel van het land. Onze eindbestemming was Dresden, een imposante en moderne Oost-Duitse stad. Velen verzekerden ons dat de stad in de Tweede wereldoorlog "volledig" verwoest en weer opgebouwd moest zijn. Dat wilden we wel eens 'live' meemaken...

Maagdenburg en Munster

Vanuit Dresden reisden we via Maagdenburg en Münster terug naar Nederland. We hadden in deze steden enkel een overnachting geregeld en wilden ons simpelweg laten verrassen door hetgeen we daar tegen zouden komen. Onze zintuigen werden geprikkeld: we kwamen in beide steden een interessante opgraving tegen.

Wat water al niet doet...

Maagdenburg was de stad van Otto I, die er een bisdom stichtte dat nog tijdens zijn leven werd verheven tot aartsbisdom en het was een belangrijk steunpunt tegen de heidense Slaven.

Na zijn dood in 973 werd Otto I er bijgezet in de dom. Deze kerk werd in 1207 bij een stadsbrand, die ook de palts verwoestte, in de as gelegd en vervangen door de huidige, de eerste gotische kerk in Duitsland. De stad ontstond in een oksel van de Elbe en had een compacte en omwalde kern.

In 1035 kreeg Maagdenburg stadsrechten. Maagdenburg werd in 1631, tijdens de Dertigjarige Oorlog, veroverd door de keizerlijke veldheer Johan Tserclaes, graaf van Tilly, waarbij de stad in vlammen opging en het grootste deel van de 30.000 inwoners het leven verloor.

Maagdenburg met stadsomwalling

Van 1646 tot 1681 was Otto von Guericke burgemeester van Maagdenburg. Hij was ook een vermaard fysicus, die in 1657 de beroemde proef van de Maagdenburger halve bollen uitvoerde, waarmee het bestaan van vacuüm en luchtdruk werd aangetoond. Vanaf ons hotel planden we een wandeling langs de noord- en zuidoever van de Elbe.

Vooralsin verbaasden we ons over de relatieve rust ten opzichte van het dynamische leven in de binnenstad. Op de terugweg naar de stad stuitte we op een opgraving. De oude stadsomwalling is op enkele plekken prachtig hersteld en terug in het zicht gebracht, op andere plekken wordt gewerkt aan het zoeken en in het kaart brengen van sporen.

We werden verrast door de stijlvolle restauratie; we ervoeren het als een bijzondere vorm van stedelijke vernieuwing. Er ontstaan mooie pleintjes, rustpunten aan het water en zichtlijnen. We stellen ons de maagdelijkheid van Maagdenburg net zo voor als die van Bergen op Zoom: een omwalling van deze kwaliteit moet wel onneembaar geweest zijn.

Vrede in de grond

De naam Münster komt van het Latijnse monasterium (klooster) en refereert aan de oprichting van het bisdom Münster door Karel de Grote in 793. De eerste bisschop was Liudger. Tijdens de Middeleeuwen was Münster een bloeiende hanzestad.

In 1534 verjoegen dorpelingen de toenmalige bisschop Frans van Waldeck. Toen zij de macht in handen hadden gekregen, verspreidde zich het bericht dat Münster het nieuwe Jeruzalem was. De nieuwe leider van de stad, Jan Mattheijs, stond alleen toe dat gedoopte wedergeborenen zich vestigden in Münster; zij die dat niet waren werden verdreven. De verdreven bisschop stelde een nieuw leger samen met steun van zowel protestanten als de Rooms-Katholieken en belegerde de stad. In Münster zelf radicaliseerde de beweging. Jan van Leiden werd uiteindelijk de leider en stelde gemeenschap van goederen en polygamie in. Een jaar later (1535) viel de stad, en hielden de troepen van de bisschop wreed huis. Jan van Leiden werd terechtgesteld en aan de Lambertikerk hangt nog steeds de kooi waarin zijn lijk werd tentoongesteld

Het belangrijkste religieuze gebouw is de dom. De bouw van het gebouw is begonnen door Bisschop Dietrich von Isenburg in 1225 en afgemaakt in 1264 door Bisschop Gerhard van der Mark. De stijl is kenmerkend voor de vroege gotiek, alhoewel er nog vele Romaanse invloeden zijn te bespeuren. De Dom is een gebouw met een koperen dak dat, zoals met vele gebouwen gebeurt, groen is geworden. Het gebouw bestaat uit twee transepten, twee koren en aan de westzijde twee torens

Münster op een kaart van Everhard Alerdink uit 1636

Het gebouw heeft in de loop van de jaren veel veranderingen ondergaan, een aantal daarvan waren: het toevoegen van een beeldengroep in de 13e eeuw, het bouwen van de noordelijke ingang die is toegevoegd in de 14e eeuw en de in Marienfeld gemaakte glas-in-loodramen die zijn ingebouwd in de 16e eeuw. Een van de bekendste objecten in de St. Paulus Dom is een grote astronomische klok die dateert uit 1540.

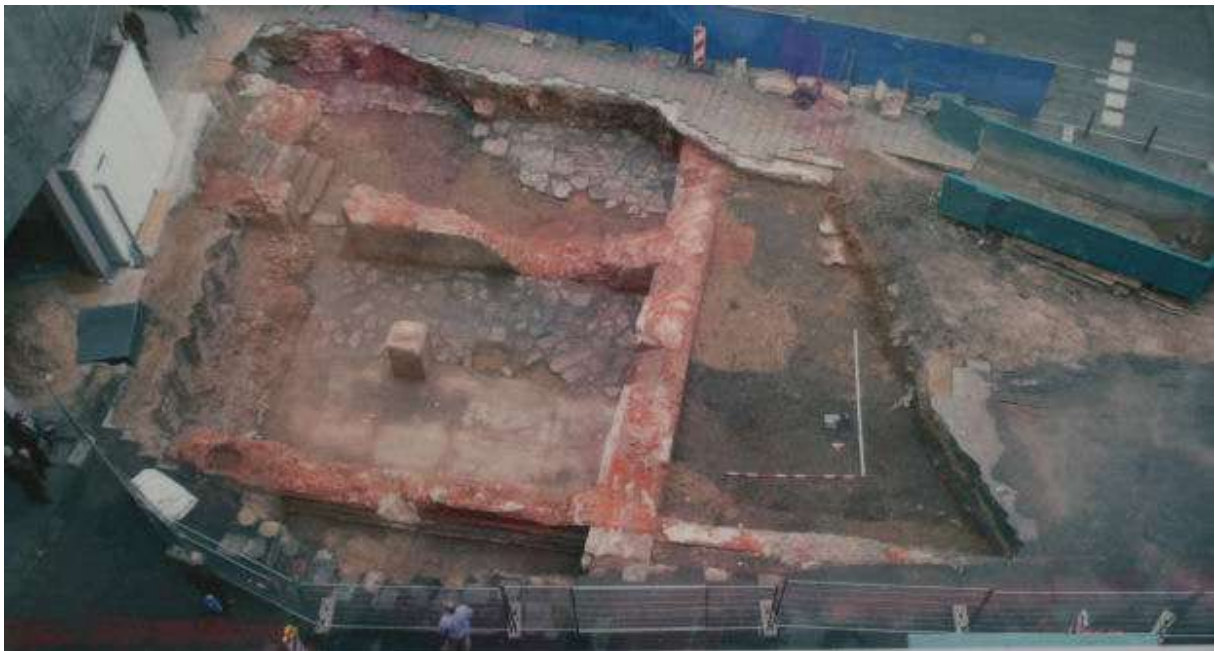

De dom van Münster met astronomische klok uit 1540

De stad is vooral bekend vanwege de Vrede van Münster. De Vrede van Münster en Osnabrück in 1648 maakte van Münster een onafhankelijk bisdom: het gebied bleef hierdoor Rooms-Katholiek. Een ander belangrijk onderdeel van de Vrede van Münster was de beëindiging van de Tachtigjarige Oorlog en de erkenning van de onafhankelijkheid van Nederland door Spanje. In 1672 viel Münster onder leiding van bisschop Bernhard von Galen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnen. In Groningen wordt nog steeds jaarlijks de overwinning op de bisschop van Münster

(bijgenaamd Bommen Berend) herdacht, met het Gronings Ontzet.

Helaas is het archeologische museum gesloten als we in de stad aankomen. Pal voor de deur en grenzend aan de Domplatz wordt -bij wijze van tegenprestatie- gewerkt aan een opgraving. Hierbij komen oude stadsprofielen en -kelders aan het licht. We mijmeren dat de Vrede van Münster hier wel eens dubbele betekenis kan hebben: graven en speuren naar sporen is ook los komen, onafhankelijk worden van dingen - daarmee vrede sluitend met het verleden. Onze tocht gaat verder richting Nederland.

Opgravingsactiviteiten in Münster

HET OUDE ROME IN 3D

Google heeft een nieuwe informatielaag genaamd Ancient Rome 3D toegevoegd binnen Google Earth, waarmee het oude Rome is te bekijken. Het oude Rome in Midden-Italië groeide uit tot een wereldrijk. Haar cultuur zou zich verspreiden over het hele Middellandse Zeegebied en zelfs daarbuiten. De nieuwe laag in Google Earth kwam tot stand door onder andere een samenwerking met de Universiteit van Californië, Los Angeles en de Universiteit van Virginia. In totaal zijn er rond de 6700 historische gebouwen te bekijken inclusief informatievensters.

Wij gaan ervan uit dat u Google Earth reeds op uw PC heeft staan. Zo niet dan moet u de gratis editie natuurlijk eerst downloaden. Open Google Earth en selecteer links onder "galerij" 'Het Oude Rome in 3D'. Zoom net zolang in totdat er tekeningen, in geel weergegeven, van gebouwen ontstaan. In de 3D-laag van het Oude Rome kunt u:

- over Rome heen vliegen en zien hoe de stad er 320 na Christus uitzag.
- beroemde gebouwen van binnen bekijken
- locaties in 3D bezoeken zoals het Romeinse Forum, het Colosseum en het Forum van Julius Caesar.

Twee screenshots uit Google Earth: Het oude Rome in 3 D

Google Earth heeft de gebruiker natuurlijk nog veel meer te bieden. Zelf vind ik het ontzettend leuk om op archeologische gebieden in te zoomen. Dat inzoomen levert fantastische beelden op van bijzondere plekken op onze wereld. Een paar voorbeelden:

Inzoomen op de oasestad Halabiye in Syrië geeft een goed beeld van de in de 3^e eeuw gebouwde verdedigingswerken voor de steenrijke oasestad Palmyra, zo'n 165 kilometer verderop. Maar wie naar Palmyra wilde moest eerst langs Halabiye. Ga gelijk maar even door naar Palmyra. Wanneer je de ruïnes van deze oasestad bekijkt, wordt duidelijk hoe groots en uitgestrekt deze zijn. Dit moet eens een reusachtige stad geweest zijn.

de tempel van Hatsjepsot, Vallei der Koningen, de Luxor tempel en natuurlijk de piramides van Giza.

Een prachtig beeld van bovenaf krijgt u te zien bij Pueblo Bonito in de huidige VS. Deze stad werd gebouwd door de Anasazi Indianen rond 800 en waarom de Anasazi Indianen na 1250 verdwenen is nog altijd een raadsel. Ook het Engelse Stonehenge is buitengewoon goed te zien en hier kunt u eveneens een 3D animatie bewonderen. Kijk eens naar het aquaduct van de Romeinse keizer Trajanus midden in de Spaanse stad Segovia. Eens was het aquaduct 17 kilometer lang. Hier is nu nog 18 meter van over. En zoek met de term "hadrians wall fort" en laat u verrassen.

De ruïnes van Palmyra in Syrië

Zo heb ik Alexander gevolgd op zijn reis door Egypte en van bovenaf een schitterend beeld gekregen van het Karnak tempelcomplex,

Al met al is het de moeite waard om eens heerlijk, op een druilerige zondagmiddag bijvoorbeeld, verschillende archeologische 'wonderen' op onze wereld te bezoeken via Google Earth.

NIEUW SCHOOLPROJECT

In vervolg op het succesvolle schoolproject Pottenkijkers voor groep 6 van het basisonderwijs komt er voor groep 7 een nieuw schoolproject. Dit project, onder de naam "Bodemschatjes", is gemaakt in samenwerking met het Centrum Beeldende Kunst en Vormgeving West-Brabant en speciaal met de kunstenares Anouk Goosen. De bedoeling is een cross-over te bieden tussen archeologie en kunst. Eenvoudig gezegd: hoe kan een kunstenaar zich laten inspireren door archeologische bodemvondsten. Aan de hand van een werkboek gaan de leerlingen op 'geheime missie' in het Archeologisch Depot.

Na afloop van deze een uur durende missie komt Anouk Goosen in de klas aan de hand van voorbeelden vertellen hoe zij zich heeft laten inspireren door archeologische bodemvondsten en gaan de leerlingen zelf aan de slag om een kunstwerk te maken van een bodemvondst die zij in het depot hebben gezien. De eerste 'proefkonijnen' waren op 26 november de leerlingen van De Krabbenkooi. Na evaluatie zal er hier en daar nog wat worden geschaafd aan de inhoud, maar deze eerste proefles was toch een succes te noemen. De leerlingen waren erg geïnteresseerd op het depot en er kwamen weer verrassende vragen. Ook in de klas gingen ze enthousiast aan de slag met het maken van hun kunstvoorwerpen.

De 'proefkonijnen' op het depot

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Wis van Meurs (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)

Louis Weijs

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2006

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel